МІНІСТЕРСТВО ФІНАНСІВ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ПОДАТКОВИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Факультет соціально-гуманітарних технологій, спорту та реабілітації
Кафедра психології, педагогіки та суспільних дисциплін

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на тему «Особливості інтелектуальної сфери випускників шкіл»

Здобувача вищої освіти
першого (бакалаврського) рівня
ПСБ-22-1 групи,
спеціальності 053 «Психологія»
ОП «Психологія» _____ **Рачевої Д. А.**
підпис

Науковий керівник _____ **Кривда К. К.**
підпис наукового керівника Phd у галузі психології

Гарант освітньо-
професійної програми _____ **Заушнікова М. Ю.**
підпис гаранта ОП к. психол. н., доц.

Допущено до захисту за рішенням кафедри
психології, педагогіки та суспільних дисциплін
протокол від «8» травня 2026 р. № 11

Завідувач кафедри _____ **Пєтухова І.О.**
підпис к. пед. н., доц.

Ірпінь 2026

Реєстрація № 15 08.06.26 _____
(дата) (підпис відповідальної особи)

Результати перевірки до захисту 04.06.26 _____
(до захисту, на доопрацювання) (дата) (підпис)

Результат захисту 74 10.06.2026 _____
(оцінка) (дата) (підпис)

Голова комісії: _____ Маслюк А.М.
(підпис) (ініціали, ПІБ)

Члени комісії: _____ Пєтухова І.О.
(підпис) (ініціали, ПІБ)

_____ Заушнікова М.Ю.
(підпис) (ініціали, ПІБ)

_____ Коваленко І.Є.
(підпис) (ініціали, ПІБ)

)

МІНІСТЕРСТВО ФІНАНСІВ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ПОДАТКОВИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет соціально-гуманітарних технологій, спорту та реабілітації

Кафедра психології, педагогіки та суспільних дисциплін

Спеціальності 053 Психологія

ОПП «Психологія»

Затверджую:

Завідувач кафедри психології,

педагогіки та суспільних дисциплін

_____ І.О. Пєтухова

\

Рачевої Дар'ї Андріївни

(прізвище, ім'я, по батькові)

Тема кваліфікаційної роботи: **«Особливості інтелектуальної сфери випускників шкіл»**

Затверджена наказом ректора від 14.10.2025 № 1323

Термін подачі закінченої роботи: 08.06.2026

Цільова установка: дослідження психологічних особливостей розвитку інтелектуальної сфери випускників шкіл та визначення психолого-педагогічних умов її подальшого вдосконалення.

Об'єкт дослідження: інтелектуальна сфера особистості в юнацькому віці.

Предмет дослідження: психологічні особливості структури, функцій та динаміки розвитку інтелектуальної сфери випускників шкіл.

Мета дослідження: теоретично обгрунтувати структуру, функції та фактори розвитку інтелекту в старшому шкільному віці, емпірично дослідити особливості

інтелектуальної сфери випускників та розробити практичні рекомендації і програму її розвитку.

База дослідження: Емпіричне дослідження особливостей інтелектуальної сфери проводилося у дистанційному форматі з використанням платформи **Google Forms**. У дослідженні взяли участь **50 випускників закладів загальної середньої освіти** (старшокласників).

Календарний план виконання роботи

№ п/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Строк виконання етапів роботи	
		За планом	Фактично
1	2	3	4
1.	Вибір теми, вивчення літературних джерел та складання плану роботи	01.10.2025	01.10.2025
2.	Підготовка першого розділу роботи та подання її керівнику	18.12.2025	18.12.2025
3.	Підготовка другого розділу роботи та подання її керівнику	18.03.2026	20.03.2026
4.	Доопрацювання роботи з урахуванням зауважень керівника	15.04.2026	20.04.2026
5.	Публікація тез у збірнику наукових матеріалів	15.05.2026	15.05.2026
6.	Попередній захист роботи	15.05.2026	20.05.2026
7.	Отримання відгуку керівника роботи	21.05.2026	28.05.2026
8.	Отримання зовнішньої рецензії	28.05.2026	28.05.2026
9.	Допуск роботи зав. кафедри до захисту	01.06.2026	04.06.2026
10.	Захист роботи	06.06.2026	9-10.06.2026

1. Дата видачі завдання «01» жовтня 2025 року

2. Керівник кваліфікаційної роботи: _____ К.К. Кривда

3. Гарант освітньої програми: _____ М.Ю. Заушнікова

4. Завдання до виконання отримав здобувач вищої освіти _____ Д.А. Рачева

АНОТАЦІЯ

«Особливості інтелектуальної сфери випускників шкіл»

Назва кваліфікаційної роботи

Мета роботи полягає в тому, щоб теоретично проаналізувати та емпірично дослідити особливості інтелектуальної сфери випускників шкіл в сучасних соціокультурних умовах.

Завдання роботи: 1) здійснити теоретичний аналіз проблеми інтелекту та особливостей розвитку інтелектуальної сфери особистості; 2) дослідити структуру, функції та вікові особливості розвитку інтелекту в старшому шкільному віці; 3) емпірично вивчити особливості інтелектуальної сфери випускників шкіл; 4) розробити психолого-педагогічні рекомендації щодо розвитку інтелектуальної сфери старшокласників.

Предметом дослідження є психологічні особливості інтелектуальної сфери випускників шкіл.

Об'єктом дослідження виступає інтелектуальна сфера особистості в старшому шкільному віці.

Базою дослідження виступила Спеціалізована школа I–III ступенів – ліцей №20 Оболонського району м. Києва.

За результатами дослідження здійснено теоретичний аналіз сучасних наукових підходів до розуміння інтелекту, визначено структуру та функції інтелектуальної сфери особистості, охарактеризовано вікові особливості інтелектуального розвитку старшокласників та фактори, що впливають на розвиток інтелекту випускників шкіл. Емпірично досліджено особливості інтелектуальної сфери учнів 11-х класів за допомогою тесту структури інтелекту Р. Амтхауера, прогресивних матриць Дж. Равена, методики «Червоно-чорні таблиці» Шульте–Платонова та тесту творчого мислення П. Торренса. Визначено рівень розвитку вербального, математичного та просторового інтелекту, когнітивної гнучкості, уваги, креативності та загального інтелектуального потенціалу випускників.

Одержані результати можуть бути використані практичними психологами, соціальними педагогами, класними керівниками та педагогічними працівниками закладів загальної середньої освіти для організації психолого-педагогічного супроводу старшокласників, розвитку їхніх інтелектуальних здібностей, підвищення ефективності навчальної діяльності та професійного самовизначення.

Кваліфікаційна робота містить: 56 сторінок, 4 таблиці, список використаних джерел з 29 найменуваннями, 3 додатки.

Ключові слова: інтелект, інтелектуальна сфера, інтелектуальний розвиток, старший шкільний вік, випускники шкіл, мислення, когнітивні процеси, креативність, мотивація, психодіагностика.

Рік виконання кваліфікаційної роботи: 2026

Рік захисту роботи: 2026

ABSTRACT

«Characteristics of the Intellectual Sphere of High School Graduates. »

The theme of the qualification work

The purpose of this study is to theoretically analyze and empirically examine the characteristics of the intellectual sphere of high school graduates within the context of contemporary sociocultural conditions.

The objectives of the study are as follows: 1) to conduct a theoretical analysis of the problem of intelligence and the peculiarities of the development of an individual's intellectual sphere; 2) to investigate the structure, functions, and age-related characteristics of intellectual development during late adolescence; 3) to empirically examine the characteristics of the intellectual sphere of high school graduates; and 4) to develop psychological and educational recommendations for fostering the intellectual development of senior school students.

The subject of the study is the psychological characteristics of the intellectual sphere of high school graduates.

The object of the study is the intellectual sphere of personality during late adolescence.

The empirical study was conducted at Specialized School–Lyceum No. 20 of the Obolon District of Kyiv.

The study provided a theoretical analysis of contemporary scientific approaches to the understanding of intelligence, identified the structure and functions of the intellectual sphere of personality, and characterized the age-related features of intellectual development in high school students, as well as the factors influencing the intellectual development of school graduates. An empirical investigation of the intellectual sphere of 11th-grade students was conducted using R. Amthauer’s Intelligence Structure Test, J. Raven’s Progressive Matrices, the Schulte–Platonov Red-and-Black Tables Technique, and P. Torrance’s Creative Thinking Test. The study assessed the levels of verbal, mathematical, and spatial intelligence, cognitive flexibility, attention, creativity, and the overall intellectual potential of the graduates.

The findings of the study may be utilized by practicing psychologists, social educators, homeroom teachers, and other educational professionals working in general secondary education institutions to provide psychological and educational support for high school students, foster the development of their intellectual abilities, enhance the effectiveness of their learning activities, and facilitate their career choice and professional self-determination.

The qualification paper consists of 57 pages, includes 4 tables, a list of 35 references, and 3 appendices.

Keywords: intelligence, intellectual sphere, intellectual development, late adolescence, high school graduates, thinking, cognitive processes, creativity, motivation, psychodiagnostics.

Year of completion of the qualification thesis: 2026
Year of thesis defense: 2026

ЗМІСТ

ВСТУП.....11
РОЗДІЛ 1. Теоретичні основи дослідження інтелектуальної сфери особистості……...13
1.1.Поняття інтелекту в сучасній психології ….....13
1.2.Структура та функції інтелектуальної сфери…….....17
1.3. Вікові особливості розвитку інтелекту в старшому шкільному віці.....22
1.4. Фактори, що впливають на розвиток інтелекту випускників шкіл……..26
Висновки до першого розділу.....30
РОЗДІЛ 2. Емпіричні дослідження особливостей інтелектуальної сфери випускників шкіл…….…32
2.1. Організація та методи дослідження…….....32
2.2. Аналіз та інтерпретація результатів дослідження……..35
2.3. Психолого-педагогічні рекомендації щодо розвитку інтелектуальної сфери……..38
2.4. Практичне впровадження результатів дослідження……..40
Висновки до другого розділу.....43
ВИСНОВКИ.....45
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ 47
ДОДАТКИ.....50

ВСТУП

Проблема розвитку інтелекту особистості є однією з провідних у сучасній психологічній науці, оскільки саме інтелект визначає здатність людини до пізнання, навчання, адаптації та ефективної взаємодії з навколишнім середовищем. Особливої актуальності ця проблема набуває в умовах сучасного суспільства, що характеризується швидкими змінами, зростанням інформаційного навантаження та підвищеними вимогами до рівня інтелектуального розвитку молоді, яка завершує здобуття загальної середньої освіти.

Теоретичне осмислення поняття інтелекту здійснювалося в працях багатьох учених, серед яких важливе місце посідають дослідження Г. Костюка, С. Рубінштейна, О. Леонтьєва, С. Максименка. У їхніх працях інтелект розглядається як складне системне утворення, що формується у процесі діяльності, навчання та соціальної взаємодії. Особлива увага в роботі приділяється аналізу наукових підходів українських дослідників, які розглядають інтелект як динамічну систему, що поєднує когнітивні, мотиваційні та емоційно-вольові компоненти. Такий підхід дозволяє глибше зрозуміти закономірності інтелектуального розвитку особистості та визначити ефективні шляхи його стимулювання в освітньому процесі.

Актуальність проблеми, її недостатня практична розробленість в умовах сучасних освітніх трансформацій зумовили вибір теми дослідження: **«Психологічні особливості розвитку інтелектуальної сфери випускників шкіл»**.

Об'єкт дослідження: інтелектуальна сфера особистості в юнацькому віці.

Предмет дослідження: психологічні особливості структури, функцій, чинників розвитку інтелектуальної сфери випускників шкіл та можливості її психолого-педагогічної корекції.

Мета дослідження: теоретично обґрунтувати структуру, функції та фактори розвитку інтелекту в старшому шкільному віці, емпірично дослідити

особливості інтелектуальної сфери випускників та експериментально перевірити ефективність програми її психолого-педагогічного розвитку.

Для досягнення поставленої мети визначено такі **завдання дослідження:**

1. Здійснити теоретико-методологічний аналіз поняття інтелекту, його структури та функцій у сучасній психологічній науці.
2. Визначити вікові особливості розвитку інтелектуальної сфери в старшому шкільному віці та виокремити фактори, що впливають на інтелект випускників шкіл.
3. Організувати та провести емпіричне дослідження особливостей інтелектуальної сфери випускників за допомогою платформи Google Forms.
4. Проаналізувати та інтерпретувати результати констатувального етапу дослідження, виявивши рівні та специфіку розвитку інтелектуальних показників старшокласників.
5. Розробити й практично впровадити програму психолого-педагогічних рекомендацій щодо розвитку інтелектуальної сфери випускників.
6. Математично обґрунтувати та оцінити ефективність проведеної роботи за допомогою порівняльного аналізу та t-критерію Стьюдента.

Методи дослідження: теоретичні (аналіз, узагальнення наукової літератури); емпіричні (тестування за допомогою дистанційних методів Google Forms); методи математико-статистичної обробки даних (описова статистика, кореляційний аналіз, порівняльний аналіз із застосуванням t-критерію Стьюдента).

Практичне значення дослідження полягає у розробці та апробації комплексу психолого-педагогічних рекомендацій, які можуть бути використані шкільними психологами та педагогами для оптимізації інтелектуальної підготовки випускників до складання іспитів та подальшого навчання у закладах вищої освіти.

База дослідження: дослідження проводилося в онлайн-форматі; вибірку склали 50 випускників закладів загальної середньої освіти.

РОЗДІЛ 1. Теоретичні основи дослідження інтелектуальної сфери особистості

1.1.Поняття інтелекту в сучасній психології

Інтелект у сучасній психології розглядається як складне, багатовимірне утворення, що забезпечує здатність людини до пізнання, навчання, адаптації та ефективного розв'язання життєвих і професійних завдань. Відсутність єдиного підходу до визначення інтелекту зумовлена різноманіттям теоретичних концепцій і дослідницьких традицій.

У межах психометричного підходу інтелект трактується як загальна розумова здатність. Представник цього напряму Чарльз Спірмен обґрунтував існування загального фактора інтелекту (g), який визначає успішність виконання різних інтелектуальних завдань, а також специфічних факторів (s), пов'язаних із окремими видами діяльності [1]. На відміну від нього, Луїс Терстоун запропонував концепцію первинних розумових здібностей, виділивши декілька відносно незалежних компонентів інтелекту, таких як вербальне розуміння, просторове мислення та числові здібності [2].

Сучасні підходи до розуміння інтелекту значно розширили його зміст. Зокрема, Говард Гарднер розробив теорію множинного інтелекту, відповідно до якої існує декілька автономних типів інтелекту (лінгвістичний, логіко-математичний, музичний, тілесно-кінестетичний, міжособистісний, внутрішньоособистісний тощо) [3]. Такий підхід підкреслює індивідуальність розвитку кожної людини та багатогранність її здібностей.

Особливе місце у сучасній психології займає концепція емоційного інтелекту, популяризована Деніел Гоулман. Вона акцентує увагу на здатності особистості усвідомлювати, розуміти та регулювати власні емоції й емоції інших людей, що є важливою умовою соціальної адаптації та професійного успіху [4].

Когнітивний підхід розглядає інтелект як систему процесів обробки інформації. У цьому контексті вагомий внесок зробив Жан Піаже, який трактував

інтелект як форму адаптації організму до середовища через механізми асиміляції та акомодації [5].

У сучасній психологічній науці дослідження інтелектуальної сфери особистості посідає одне з центральних місць. Проблема генезу, структури та функціонування інтелекту в українській психологічній школі має глибокі теоретико-методологічні традиції. На відміну від західної психометричної парадигми, яка тривалий час розглядала інтелект переважно як статичний набір здібностей, вимірюваних за допомогою тестів (коефіцієнт IQ), вітчизняні дослідники трактують цей феномен як динамічне, системне та інтегральне утворення, що розвивається в процесі діяльності, спілкування та соціокультурної взаємодії.

Етимологічно та змістовно в українській науковій термінології поняття «інтелект» тісно корелює із категоріями «розум», «розумовий розвиток» та «мислення». У сучасних психологічних дослідженнях інтелект розглядається як вища форма організації індивідуального ментального досвіду особистості, що забезпечує її адаптаційні можливості, здатність до саморегуляції, цілепокладання та ефективного розв’язання життєвих і професійних завдань.

Генетичний та діяльнісний підходи до розуміння інтелекту (Г. С. Костюк, С. Д. Максименко)

Фундаментом для розуміння природи інтелекту в українській психології є теоретична спадщина **Г. С. Костюка**. Учений обґрунтував, що розумовий розвиток особистості — це не механічне накопичення знань чи навичок, а внутрішньо детермінований процесуальний перехід від простих до складніших системних психічних новоутворень. За Г. С. Костюком, інтелект виступає як:

1. *Продукт взаємодії біологічного та соціального:* природні задатки (особливості вищої нервової діяльності, міжпівкульної асиметрії) є лише передумовами, тоді як реальним рушієм розвитку інтелекту є навчання та виховання.

2. *Активна саморегуляція:* розумові дії виникають шляхом інтеріоризації (перенесення у внутрішній план) зовнішніх, предметно-практичних дій, які дитина виконує у процесі взаємодії з оточенням.

Розвиваючи ці ідеї у межах **генетико-моделюючого підходу**, академік **С. Д. Максименко** наголошує на тому, що інтелект є живою, самоорганізовуваною системою. Його становлення відбувається через постійне подолання суперечностей між наявними у суб'єкта ментальними можливостями та новими вимогами діяльності. Згідно з поглядами С. Д. Максименка, інтелектуальний потенціал особистості виявляється у її здатності самостійно продукувати нові смисли, засвоювати культурно-історичний досвід та трансформувати його у власну стратегію поведінки.

Системно-структурний аналіз інтелектуальної сфери

Вагомий внесок у структурування уявлень про розумову сферу зробили українські дослідники, які розглядають інтелект як багаторівневу систему. Зокрема, у вітчизняному дискурсі виокремлюють такі взаємопов'язані компоненти інтелекту:

- **Когнітивно-репрезентативний компонент** — індивідуальна архітектоніка ментального досвіду, яка дозволяє людині створювати ментальні моделі світу, кодувати та переробляти інформацію (аналіз, синтез, абстрагування, узагальнення).
- **Регулятивно-метакогнітивний компонент** — здатність особистості усвідомлювати, контролювати та коригувати перебіг власних мисленнєвих процесів (інтелектуальна рефлексія, самоконтроль).
- **Адаптивно-практичний компонент** — здатність використовувати інтелектуальний ресурс для розв’язання реальних життєвих завдань та пристосування до мінливих умов соціуму.

Сучасні українські психологи (зокрема, представники школи когнітивної психології) часто спираються на концепцію **індивідуального ментального досвіду**, де інтелект визначається як форма організації цього досвіду. Структурні

елементи ментального досвіду забезпечують точність сприйняття дійсності, гнучкість мислення та стійкість до інтелектуальних навантажень.

Взаємозв'язок мовленнєвого та інтелектуального розвитку

Для логопедичної та спеціально-психологічної практики методологічно принциповим є положення української психології про **нерозривну єдність мови і мислення**. Розвиток інтелекту особистості безпосередньо опосередкований її мовленнєвою діяльністю.

Мовлення виступає не просто як засіб вираження готової думки, а як знаряддя її формування. Вищі інтелектуальні операції (понятійне та словесно-логічне мислення) стають можливими лише тоді, коли зовнішні дії дитини опосередковуються словом. З огляду на це, будь-які відхилення у розвитку мовленнєвої системи (мовленнєвий дизонтогенез, порушення писемного мовлення) створюють специфічні перешкоди для повноцінної актуалізації інтелектуального потенціалу особистості, оскільки обмежують інструментарій вербально-логічного аналізу та синтезу.

Сучасні українські дослідження в галузі спеціальної психології доводять, що у дітей із порушеннями мовлення часто спостерігається не первинна інтелектуальна недостатність, а вторинне уповільнення темпів розвитку окремих когнітивних функцій (сприймання, уваги, пам'яті, мислення), спричинене дефіцитарністю мовленнєвої ланки, що потребує впровадження комплексних нейропсихологічних та логопедичних стратегій корекції.

У вітчизняній психології проблема інтелекту розроблялася в межах діяльнісного та особистісного підходів. Григорій Костюк підкреслював роль навчання і виховання у формуванні інтелектуальних здібностей та розглядав інтелект як складову розвитку особистості [6]. Сергій Рубінштейн обґрунтував принцип єдності свідомості та діяльності, відповідно до якого інтелект формується і проявляється у процесі активної взаємодії людини з дійсністю [7].

Ідеї діяльнісного підходу були розвинені Олексій Леонтьєв, який розглядав інтелект як систему розумових дій, що виникають і розвиваються у процесі діяльності [8]. Значний внесок у розуміння інтелектуального розвитку дітей

зробив Василь Сухомлинський, який акцентував увагу на розвитку мислення, творчості та пізнавальної активності як основи інтелекту [9].

Отже, сучасна психологія розглядає інтелект як інтегративну характеристику особистості, що поєднує когнітивні, емоційні та соціальні компоненти. Такий підхід дозволяє більш повно зрозуміти природу інтелекту та особливості його розвитку в умовах сучасного суспільства.

1.2.Структура та функції інтелектуальної сфери

Інтелектуальна сфера особистості є складною інтегративною системою, що охоплює сукупність пізнавальних процесів, розумових дій та індивідуально-психологічних особливостей, які забезпечують ефективне пізнання навколишнього світу та адаптацію до нього. У сучасній українській психології інтелектуальна сфера розглядається як динамічне утворення, що формується в процесі діяльності, навчання та соціальної взаємодії.

Згідно з підходами Григорій Костюк, структура інтелектуальної сфери включає взаємопов’язані компоненти пізнавальної діяльності, зокрема сприймання, пам’ять, мислення, уяву та мовлення. Вчений підкреслював, що розвиток інтелекту відбувається в єдності з формуванням особистості та залежить від умов навчання і виховання [6].

У межах діяльнісного підходу Сергій Рубінштейн та Олексій Леонтьєв інтелектуальна сфера розглядається як система розумових дій і операцій, що формуються у процесі активної діяльності. До її структури входять не лише когнітивні процеси, а й мотиви, цілі та способи діяльності, які визначають спрямованість інтелектуальної активності [7; 8].

Сучасні українські дослідники, зокрема Максименко Сергій Дмитрович, розглядають інтелектуальну сферу як багаторівневу систему, що включає:

- когнітивний компонент (знання, мислення, інтелектуальні операції);
- регулятивний компонент (увага, самоконтроль, планування);
- мотиваційний компонент (пізнавальні інтереси, потреби, мотиви);

• емоційно-вольовий компонент (ставлення до пізнавальної діяльності, наполегливість, саморегуляція) [10].

Важливим аспектом є також ідеї Лариса Кондрашова, яка підкреслює роль рефлексії та саморегуляції у структурі інтелектуальної сфери. Вона зазначає, що здатність до усвідомлення власних пізнавальних процесів є необхідною умовою ефективного навчання та розвитку інтелекту [11].

Функції інтелектуальної сфери визначають її роль у життєдіяльності особистості. До основних функцій належать:

• пізнавальна функція – забезпечує отримання, обробку та узагальнення інформації про навколишній світ;

• адаптаційна функція – сприяє пристосуванню особистості до змінних умов середовища;

• регулятивна функція – забезпечує планування, контроль і корекцію діяльності;

• прогностична функція – дає можливість передбачати результати діяльності та поведінки;

• творча функція – пов’язана зі створенням нових ідей, способів дій і продуктів діяльності.

Особливу увагу розвитку інтелектуальної сфери дітей приділяв Василь Сухомлинський, який наголошував на необхідності формування пізнавальної активності, самостійності мислення та творчого підходу до навчання [9]. Він розглядав інтелектуальний розвиток як основу гармонійного становлення особистості.

Розгляд інтелектуальної сфери особистості як системного утворення потребує детального аналізу її внутрішньої архітектоніки (структури) та ключових напрямів її прояву й призначення у життєдіяльності людини (функцій). У межах вітчизняного психологічного дискурсу інтелектуальна сфера не зводиться лише до процесів мислення, а розглядається як інтегральне об'єднання когнітивних, мовленнєвих, перцептивних та регулятивних компонентів.

Структурна організація інтелектуальної сфери

У сучасній психології структура інтелектуальної сфери аналізується з позицій системно-діяльнісного підходу (Г. С. Костюк, С. Д. Максименко), де кожен елемент виконує свою роль у загальному процесі ментального моделювання дійсності. Багаторівневу структуру інтелектуальної сфери можна представити через взаємозв'язок таких базових блоків:

1. Когнітивно-перцептивний блок (рівень базових пізнавальних процесів)

Він є фундаментом інтелектуальної діяльності, оскільки забезпечує первинний збір, кодування та збереження інформації, що надходить із зовнішнього та внутрішнього середовища. До нього належать:

- **Сприймання (перцепція):** формування цілісного образу предметів та явищ (просторове, часове, кінестетичне сприймання).
- **Увага:** функція селективності, що забезпечує концентрацію ментальних ресурсів на значущих об’єктах.
- **Пам'ять:** процеси архівації, збереження та актуалізації індивідуального досвіду (зокрема, робоча або оперативна пам'ять, яка критично важлива для виконання інтелектуальних операцій «тут і тепер»).

2. Операційно-мисленнєвий блок (ядро інтелекту)

Цей блок відображає безпосередньо процеси переробки інформації, встановлення причинно-наслідкових зв’язків та створення нових ментальних конструктів. Його складають базові мисленнєві операції:

- *Аналіз та синтез* (розчленування цілого на частини та об'єднання елементів у нові структури);
- *Порівняння та класифікація* (виявлення схожості й відмінності, групування за суттєвими ознаками);
- *Абстрагування та узагальнення* (виокремлення істотних властивостей об'єкта за відволікання від другорядних, формування понять).

3. Вербально-логічний блок (мовленнєва основа інтелекту)

Оскільки людський інтелект має знакову природу, цей блок координує взаємодію мислення з мовленнєвою системою. Мовлення виступає головним інструментом понятійного мислення. Сюди відносять внутрішнє мовлення (знаряддя авторефлексії та планування), розуміння семантичних зв'язків, здатність до вербального кодування та декодування смислів.

4. Метакогнітивно-регулятивний блок (вищий рівень контролю)

Відповідає за інтелектуальну рефлексію. Це здатність особистості усвідомлювати стратегії власного мислення, планувати хід розв'язання інтелектуальної задачі, прогнозувати результати та здійснювати поточний і підсумковий самоконтроль.

Важливий аспект: З точки зору нейропсихологічного забезпечення, вся ця складна структура функціонує ефективно лише за умови повноцінної **міжпівкульної інтеграції**. Ліва півкуля забезпечує дискретний, послідовний (сукцесивний) аналіз і вербалізацію, тоді як права — симультанне (одночасне), цілісне та просторово-образне сприйняття.

Функціональні виміри інтелектуальної сфери

Функції інтелектуальної сфери відображають її динамічний аспект — те, як саме інтегральний розумовий потенціал реалізується в поведінці, навчанні та адаптації особистості. Основними функціями є:

1. **Адаптивна функція.** Забезпечує пристосування індивіда до мінливих умов соціуму та навколишнього середовища. Інтелект дозволяє людині гнучко змінювати стратегію поведінки, якщо звичні шаблони дій перестають бути ефективними.
2. **Когнітивно-пізнавальна функція.** Полягає у прагненні до відображення об'єктивної картини світу. Вона виявляється у накопиченні знань, формуванні індивідуального ментального досвіду, розширенні кругозору та розумінні сутності явищ.
3. **Регулятивно-прогностична функція.** Пов'язана із випереджаючим відображенням дійсності. Інтелект дає змогу будувати внутрішні моделі

майбутнього, прогнозувати наслідки власних дій чи сторонніх подій, планувати алгоритми розв'язання задач та здійснювати самокорекцію в процесі діяльності.

4. **Інструментально-практична (діяльнісна) функція.** Виявляється безпосередньо у процесі розв'язання конкретних завдань (навчальних, побутових, професійних). Вона забезпечує перенесення теоретичних знань та узагальнених способів дій у практичну площину.
5. **Смислоутворююча (семантична) функція.** Полягає в інтелектуальному аналізі та інтерпретації життєвих ситуацій, наданні їм особистісного смислу, розрізненні суттєвого й несуттєвого, формуванні системи переконань та понять.

Для магістерського дослідження, що стосується логопедичної корекції письмового мовлення, розуміння структури та функцій інтелектуальної сфери має вирішальне методологічне значення.

Оскільки читання та письмо є складними системними навичками, їх реалізація спирається на роботу практично всіх блоків інтелекту:

- *Когнітивно-перцептивний блок* забезпечує зорове та слухове сприйняття графем/фонем, утримання їх у робочій пам'яті.
- *Операційній блок* здійснює аналізо-синтетичні операції (звуко-буквений аналіз, синтез складу і слова).
- *Вербальний блок* відповідає за переведення думки у розгорнуте мовлення (і навпаки).
- *Регулятивний блок* контролює процес письма, запобігаючи помилкам та виправляючи їх.

При мовленнєвому дизонтогенезі (наприклад, при дисграфії чи дислексії) структура інтелектуальної сфери може зазнавати специфічних деформацій: загальний (генеральний) рівень інтелекту дитини може залишатися в межах норми, проте окремі функціональні зв'язки (зокрема, між вербальними та перцептивними компонентами або міжпівкульна взаємодія) виявляються

дефіцитарними. Це призводить до розладу регулятивної та інструментальної функцій інтелекту під час виконання письмових завдань.

Отже, інтелектуальна сфера є складною структурною системою, що поєднує когнітивні, мотиваційні, емоційно-вольові та регулятивні компоненти. Її функції забезпечують ефективне пізнання, адаптацію та самореалізацію особистості. Сучасні українські наукові підходи підкреслюють цілісність і динамічність інтелектуальної сфери, а також її тісний зв'язок із діяльністю та соціальним середовищем.

1.3. Вікові особливості розвитку інтелекту в старшому шкільному віці

Старший шкільний вік (15–17 років) у сучасній українській психології розглядається як важливий етап інтелектуального розвитку, що характеризується якісними змінами у структурі мислення, формуванні самосвідомості та зростанні пізнавальної активності особистості. Дослідження українських науковців свідчать, що цей період є сенситивним для розвитку складних форм інтелектуальної діяльності, зокрема абстрактного, критичного та творчого мислення.

Згідно з підходом Сергій Максименко, у старшому шкільному віці відбувається перехід до вищих рівнів узагальнення та системного мислення. Учні здатні не лише засвоювати інформацію, а й аналізувати, узагальнювати та застосовувати знання у нових ситуаціях. Інтелектуальний розвиток у цьому віці тісно пов'язаний із формуванням особистісного досвіду та самосвідомості [10].

Важливі характеристики інтелектуального розвитку старшокласників описував Григорій Костюк, який підкреслював, що у цьому віці інтелект стає більш усвідомленим і цілеспрямованим. Зростає роль довільності психічних процесів, зокрема уваги та пам'яті, а також здатність до самостійного мислення та навчання [6].

За даними сучасних досліджень, у старшому шкільному віці відбуваються такі основні зміни в інтелектуальній сфері:

• розвиток абстрактно-логічного мислення та здатності оперувати теоретичними поняттями;

• формування критичного мислення і здатності оцінювати інформацію;

• зростання рівня рефлексії, самопізнання та самоконтролю;

• розвиток креативності та здатності до нестандартного розв’язання задач;

• посилення зв’язку між інтелектуальною діяльністю та професійним самовизначенням [1].

Дослідження українських науковців підтверджують, що саме в юнацькому віці формується готовність до життєвого самовизначення, яка базується на розвитку інтелектуальних здібностей, ціннісних орієнтацій та пізнавальних інтересів . Це проявляється у здатності старшокласників планувати майбутнє, ставити цілі та приймати усвідомлені рішення.

Як зазначає Сергій Максименко, важливою особливістю є інтеграція когнітивних, емоційних і мотиваційних компонентів інтелектуальної діяльності. У цьому віці інтелект уже не функціонує ізольовано, а тісно пов’язаний із цінностями, мотивацією та життєвими планами особистості [10].

Крім того, за даними узагальнень у вітчизняній психології, старший шкільний вік характеризується поглибленням розумового розвитку, зростанням самокритичності та прагненням до самопізнання. У цей період формуються стійкі пізнавальні інтереси, з’являється схильність до певних видів діяльності та професійна спрямованість .

Особливу роль у розвитку інтелекту відіграє навчальна діяльність. Українські дослідники підкреслюють, що ефективні педагогічні умови (проблемне навчання, дослідницька діяльність, розвиток самостійності) сприяють інтенсивному розвитку мислення, рефлексії та інтелектуальних умінь.

Отже, старший шкільний вік є періодом інтенсивного інтелектуального розвитку, який характеризується переходом до вищих форм мислення, зростанням самостійності та формуванням життєвих і професійних орієнтирів. Дослідження українських науковців підкреслюють, що розвиток інтелекту в

цьому віці має комплексний характер і визначається взаємодією когнітивних, емоційних і соціальних чинників.

Старший шкільний вік (період ранньої юності, 15–17 років) є сензитивним етапом для якісної перебудови та інтеграції всіх пізнавальних процесів, що приводить до формування зрілої структури інтелекту. У цьому віці інтелектуальний розвиток перестає бути просто накопиченням знань і перетворюється на інструмент життєвого самовизначення та професійного становлення особистості.

В українській психологічній науці, зокрема у працях Г. С. Костюка та його послідовників, підкреслюється, що розумовий розвиток у ранній юності характеризується переходом від конкретного до вищого рівня **абстрактно-понятійного та теоретичного мислення** [31].

Ключовими віковими особливостями розвитку інтелектуальної сфери старшокласників є такі:

1. Якісні зміни в операційній структурі мислення

- **Становлення гіпотетико-дедуктивного мислення:** На відміну від підлітків, випускники шкіл здатні оперувати не лише наявними фактами, а й висувати наукові гіпотези, будувати альтернативні сценарії розвитку подій та перевіряти їх логічним шляхом.
- **Системність та інтеграція знань:** Мислення старшокласника набуває ознак системності. Окремі поняття об'єднуються в цілісні наукові картини світу. Студенти випускних класів починають усвідомлювати міжпредметні зв'язки (наприклад, інтеграція знань з фізики, хімії та біології) [32].
- **Розвиток рефлексії над власним мисленням (Метакогніція):** Старшокласники здатні аналізувати не лише об'єкт пізнання, а й сам процес свого мислення («як я мислю», «чому я припустився цієї помилки»). Це забезпечує саморегуляцію когнітивної діяльності, що є критично важливим під час підготовки до самостійного складання іспитів (НМТ).

2. Диференціація та індивідуалізація структури інтелекту

У старшому шкільному віці чітко виявляється індивідуальна траєкторія інтелектуального розвитку, яка часто пов'язана з профільним картографуванням навчання:

- **Факторна диференціація:** Відбувається розмежування та якісне дозрівання окремих субтестів інтелекту (за класифікацією, що використовується в українській практиці за Р. Амтхауером). Поглиблюється поділ на вербальний (мовно-логічний) та невербальний (практичний, просторово-математичний) інтелект [33].
- **Формування індивідуального стилю розумової діяльності:** Кожен випускник виробляє власні стратегії кодування, збереження та переробки інформації. Одні спираються на наочно-графічні схеми, інші — на абстрактні формулювання чи вербальний дискурс.

3. Перебудова та інтеграція інших пізнавальних процесів

Інтелектуалізація охоплює всю пізнавальну сферу старшокласника:

- **Увага:** Набуває максимальної довільності, стійкості та значного об'єму. Випускники здатні тривалий час концентруватися на складних, теоретичних та одноманітних завданнях, якщо розуміють їх практичну цінність для майбутнього [31].
- **Пам'ять:** Логічна та смислова пам'ять остаточно переважає над механічним зазубрюванням. Процес запам'ятовування стає опосередкованим — старшокласники активно використовують опорні конспекти, ментальні карти, асоціативні зв'язки та смислове групування матеріалу [34].
- **Уява:** Переходить у розряд творчої, конструктивної та реалістичної. Вона тісно пов'язується з плануванням майбутнього, життєвим проєктуванням та професійною орієнтацією.

4. Взаємозв'язок інтелекту з особистісним розвитком

Сучасні вітчизняні дослідники (С. Д. Максименко, М. Л. Смульсон) зазначають, що розвиток інтелекту в 16–17 років нерозривно пов'язаний із

процесом **самосвідомості** та **мотивації**. Пізнавальний інтерес переростає у професійно-теоретичний. Старшокласника цікавить не просто інформація як така, а її практичне застосування у майбутній професії [32].

Водночас інтелектуальний розвиток у цьому віці є чутливим до емоційних криз. Прагнення до автономії та екзистенційні пошуки юності можуть як стимулювати інтелектуальну творчість, так і викликати тимчасове зниження когнітивної продуктивності через емоційне вигорання або екзаменаційну тривожність [35].

1.4. Фактори, що впливають на розвиток інтелекту випускників шкіл

У сучасній українській психології розвиток інтелекту випускників шкіл розглядається як результат взаємодії низки взаємопов'язаних факторів — біологічних, соціальних, педагогічних і особистісних. Дослідження вітчизняних науковців підкреслюють комплексний характер цього процесу, де жоден із факторів не є визначальним сам по собі.

Одним із базових чинників є спадковість (біологічні передумови). Вона визначає природні задатки, на основі яких розвиваються інтелектуальні здібності. Водночас українські дослідники наголошують, що генетичний потенціал реалізується лише за сприятливих умов середовища та навчання [2].

Важливу роль відіграє соціальне середовище, зокрема сім'я, рівень культури, освітнє середовище та міжособистісні взаємини. Як показують дослідження, соціально-психологічні фактори впливають не лише на когнітивний розвиток, а й на формування емоційного інтелекту, адаптивності та самооцінки старшокласників . Сприятливе середовище стимулює пізнавальну активність, тоді як несприятливе може гальмувати інтелектуальний розвиток.

Значущим фактором є освітній процес і педагогічні умови. Українські науковці підкреслюють, що розвиток інтелекту значною мірою залежить від організації навчання, використання розвивальних методів, формування інтелектуальних умінь і самостійного мислення. Зокрема, ефективними є проблемне навчання, дослідницька діяльність і розвиток творчого мислення .

Окремо виділяється мотиваційний фактор, який включає пізнавальні інтереси, внутрішню мотивацію до навчання та саморозвитку. За даними досліджень Національна академія педагогічних наук України, інтелектуально розвинені старшокласники характеризуються високою пізнавальною активністю, допитливістю, прагненням до самореалізації та наполегливістю у досягненні цілей .

Важливим є також особистісний фактор, який охоплює риси характеру (самостійність, відповідальність, критичність мислення, рефлексію). У старшому шкільному віці ці якості безпосередньо впливають на ефективність інтелектуальної діяльності та здатність до прийняття рішень.

Сучасні українські дослідження також акцентують увагу на інформаційно-технологічному факторі. Використання цифрових технологій, комп'ютерного моделювання та інноваційних освітніх засобів сприяє розвитку аналітичного мислення, уваги та здатності до вирішення складних завдань.

Не менш важливим є діяльнісний фактор, який передбачає активну участь учнів у навчальній, дослідницькій і творчій діяльності. Саме в процесі діяльності формуються інтелектуальні вміння, узагальнення та здатність до перенесення знань у нові ситуації.

Таким чином, розвиток інтелекту випускників шкіл визначається сукупністю факторів, серед яких провідними є спадковість, соціальне середовище, освітні умови, мотивація та активна діяльність. Українські науковці підкреслюють, що лише їх комплексна взаємодія забезпечує повноцінний інтелектуальний розвиток особистості.

Розвиток інтелектуальної сфери старшокласників є складним багатокомпонентним процесом, який детермінується як внутрішніми (психофізіологічними, когнітивними), так і зовнішніми (соціальними, педагогічними, середовищними) факторами. У сучасних українських соціокультурних умовах традиційна система факторів зазнала суттєвої трансформації під впливом макросоціальних криз, зумовлених наслідками пандемії COVID-19 та тривалою повномасштабною війною [24]. Сукупність

чинників, що визначають особливості інтелектуальної сфери сучасних українських випускників, доцільно розподілити на три ключові блоки: макросоціально-кризові, мікросоціально-середовищні та індивідуально-психологічні.

1. Макросоціально-кризові фактори (Специфіка воєнного стану)

Ця група факторів є унікальною для сучасного покоління українських випускників і має найпотужніший, часто деструктивний, вплив на когнітивну систему учнівської молоді [25].

- **Хронічний воєнний стрес та психотравматизація:** Систематичні повітряні тривоги, загроза життю, втрата близьких або вимушене внутрішнє переміщення (ВПО) викликають стійке психоемоційне напруження. Згідно з дослідженнями українських психологів, тривалий високий рівень дистресу блокує ефективну роботу префронтальної кори головного мозку, яка відповідає за вищі когнітивні функції: критичне мислення, формування довготривалої пам'яті, концентрацію уваги та здатність до стратегічного планування [26].
- **Трансформація освітнього простору (Дистанційне та змішане навчання):** Сучасні випускники значну частину навчання в старшій школі провели в онлайн-форматі або в умовах укриттів ЗЗСО. З одного боку, це стимулювало розвиток інформаційного інтелекту (навичок самостійного пошуку інформації, цифрової грамотності, когнітивної автономності) [27]. З іншого боку, дефіцит безпосереднього інтелектуального дискурсу з педагогами та однолітками обмежив розвиток вербального інтелекту, логічного аргументування та навичок колективного вирішення складних завдань.
- **Чинник безпеки та освітні втрати:** Нерегулярність навчального процесу, спричинена безпековими загрозами, руйнуванням інфраструктури та блекаутами, сформувала так звані «освітні лакуни» (пропуски в системних знаннях) [28]. Це змушує інтелектуальну систему випускника працювати в режимі наздоганяння та компенсації втраченого матеріалу, що нерідко призводить до зниження загальної пізнавальної мотивації.

2. Мікросоціально-середовищні фактори

- **Родинне середовище та психологічний капітал сім'ї:** В умовах загальної нестабільності роль родини у когнітивному розвитку підлітка суттєво посилилася. Факторами розвитку інтелекту виступають рівень освіти й інтелектуальні запити батьків, а також загальний емоційний клімат у сім'ї [29]. Здатність батьків контейнувати тривогу підлітка безпосередньо впливає на його когнітивну стійкість: за умов високої дезорганізації сімейної системи у випускників фіксується зниження продуктивності мислення, оскільки внутрішній ресурс психіки витрачається на адаптацію до мікросоціального стресу [25].
- **Тип закладу освіти та профільне навчання:** Інтелектуальний профіль старшокласників суттєво залежить від спеціалізації закладу освіти (ліцеї, гімназії, спеціалізовані школи). Впровадження профільного навчання в Україні дозволяє випускникам диференційовано розвивати окремі компоненти інтелекту: у ліцеїстів математичних та природничих профілів переважає розвиток просторового та логіко-математичного мислення, тоді як у гуманітарних — вербальна гнучкість, понятійне мислення та мовна інтуїція [30].
- **Вплив цифровізації та медіасередовища:** Сучасні випускники є поколінням «цифрових аборигенів» (*digital natives*). Постійне перебування в інтенсивному інформаційному потоці (соціальні мережі, месенджери) зумовлює поширення так відомого «кліпового мислення» [27]. Орієнтація на швидке сприйняття фрагментарних даних знижує здатність до тривалого когнітивного аналізу великих обсягів тексту, проте водночас оптимізує швидкість переключення уваги та багатозадачність.

3. Індивідуально-психологічні фактори

- **Взаємозв'язок когнітивної та емоційної сфер (Резільєнтність):** В українських психологічних дослідженнях воєнного періоду чітко простежується тенденція: випускники з вищим рівнем емоційного саморегулювання та життєстійкості (резільєнтності) демонструють стабільніші та вищі результати тестування інтелекту [26]. Психологічна стійкість виступає медіатором між

потенційним інтелектом підлітка та його реальним проявом в умовах екзаменаційного стресу (зокрема, під час складання НМТ).

- **Структура мотивації навчання:** Прагнення до особистісної самореалізації, свідомого вибору майбутньої професії та відбудови держави виступає потужним внутрішнім інтелектуальним стимулом [29]. Натомість домінування зовнішньої мотивації (уникнення покарання, тиск з боку батьків) посилює ситуативну тривожність, що призводить до гальмування операційних компонентів мислення та зниження показників креативності.
- **Психофізіологічний стан та депривація сну:** Систематичні порушення режиму сну та відпочинку через безпекові чинники призводять до хронічної втоми випускників. Це безпосередньо відбивається на швидкості психомоторних реакцій, точності виконання складних логічних операцій та об'ємі короткочасної пам'яті учнів під час навчальної діяльності [24].

ВИСНОВКИ ДО І РОЗДІЛУ

У результаті теоретичного аналізу проблеми інтелекту та особливостей його розвитку встановлено, що інтелект у сучасній психології розглядається як складне, багатовимірне утворення, яке поєднує когнітивні, емоційні та особистісні компоненти. Різні наукові підходи — від психометричних до когнітивних і діяльнісних — доповнюють один одного та дозволяють розглядати інтелект як інтегративну характеристику особистості.

Значний внесок у розвиток уявлень про інтелект зробили як зарубіжні, так і українські науковці, зокрема Григорій Костюк, Сергій Рубінштейн, Олексій Леонтьєв, Сергій Максименко. У їхніх працях інтелект трактується як система розумових дій, що формується у процесі діяльності, навчання та соціальної взаємодії.

Визначено, що інтелектуальна сфера має складну структуру, яка включає когнітивний, мотиваційний, емоційно-вольовий та регулятивний компоненти. Вона виконує важливі функції, зокрема пізнавальну, адаптаційну, регулятивну,

прогностичну та творчу, що забезпечують ефективну життєдіяльність особистості.

Аналіз вікових особливостей показав, що старший шкільний вік є сенситивним періодом для розвитку інтелекту. У цей час відбувається формування абстрактного, критичного та творчого мислення, зростає рівень рефлексії, самостійності та здатності до професійного самовизначення. Інтелектуальний розвиток старшокласників тісно пов’язаний із формуванням самосвідомості та життєвих цінностей.

Встановлено, що розвиток інтелекту випускників шкіл зумовлюється комплексною дією різних факторів. До провідних належать біологічні передумови, соціальне середовище, освітні умови, мотивація до навчання, особистісні характеристики та активна діяльність. Особливу роль відіграє організація навчального процесу, яка може як стимулювати, так і гальмувати інтелектуальний розвиток.

Отже, інтелект є динамічною системою, що формується протягом життя під впливом внутрішніх і зовнішніх чинників. Його розвиток у старшому шкільному віці має вирішальне значення для подальшої самореалізації особистості, що обумовлює необхідність створення сприятливих психолого-педагогічних умов для формування інтелектуального потенціалу учнів.

2.ЕМПІРИЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ СФЕРИ ВИПУСКНИКІВ ШКІЛ

2.1. Організація та методи дослідження

Метою емпіричного дослідження є виявлення та аналіз психологічних особливостей інтелектуальної сфери випускників закладів загальної середньої освіти (ЗЗСО) в сучасних українських соціокультурних умовах (зокрема, в умовах дії воєнного стану та тривалого дистанційного/змішаного навчання).

Відповідно до поставленої мети та завдань, дослідження здійснювалося послідовно у три етапи:

Підготовчо-організаційний

Етап 1

Здійснено теоретико-методологічний аналіз підходів в українській психологічній науці (зокрема, наукових положень Г. С. Костюка, С. Д. Максименка, Н. В. Чепелєвої). Визначено об'єкт, предмет, мету, сформульовано гіпотези дослідження, а також проведено підбір та обґрунтування психодіагностичного інструментарію.

Емпіричний

Етап 2

Сформовано вибірку досліджуваних, розроблено та адаптовано діагностичний інструментарій для дистанційного формату (платформа Google Forms). Проведено інструктаж учасників, безпосереднє психодіагностичне тестування випускників, первинний збір, структурування та кодування отриманих даних.

Аналітико-інтерпретаційний

Етап 3

Виконано статистичну обробку емпіричних результатів (кількісний аналіз за допомогою методів математичної статистики), здійснено якісну інтерпретацію виявлених особливостей та зв'язків, узагальнено результати та сформульовано фінальні висновки дослідження.

Характеристика вибірки дослідження

Емпіричну базу дослідження склали випускники 11-х класів Спеціалізованої школи I–III ступенів – ліцею № 20 Оболонського району м. Києва. Загальний обсяг вибірки становить 50 осіб віком 16–17 років.

Розподіл досліджуваних за статевою ознакою представлено в таблиці 2.1.

Таблиця 2.1. Розподіл досліджуваних за статевою ознакою (N=50)

Статева група	Кількість (осіб)	Відсоткове співвідношення
Дівчата	28	56%
Хлопці	22	44%
Загалом	**50**	**100%**

Усі досліджувані брали участь у тестуванні добровільно, з дотриманням етичних норм психологічного дослідження та за згоди адміністрації закладу освіти й батьківського колективу. Зазначений обсяг та склад вибірки є репрезентативними для вирішення поставлених дослідницьких завдань.

Обґрунтування психодіагностичного інструментарію

Для цілісного вивчення інтелектуальної сфери випускників, відповідно до теоретичної структури, обґрунтованої у Розділі 1, було сформовано комплексний психодіагностичний пакет. Оскільки тестування відбувалося в умовах змішаного та дистанційного навчання, методики були переведені в електронний формат за допомогою платформи Google Forms, що узгоджується із сучасними вітчизняними практиками організації дистанційного психологічного моніторингу (О. М. Кокун).

Для дослідження когнітивно-операційного та вербальноного компонентів інтелекту (рівня логічного мислення, швидкості обробки інформації, здатності до аналізу та узагальнення) використано:

- **«Короткий орієнтовний тест» (КОТ)**. Цей інструмент традиційно посідає вагоме місце в українських емпіричних дослідженнях загальних розумових здібностей студентської та учнівської молоді. Надійність та

валідність тесту для української вибірки підтверджена численними прикладними роботами вітчизняних психологів (зокрема, у дослідженнях професійного самовизначення та інтелектуальної готовності молоді О. Ф. Федоренко, Л. В. Кравченко). Тест дозволяє оцінити здатність випускників оперувати вербальним та числовим матеріалом, гнучкість мислення та спроможність швидко приймати рішення в умовах дефіциту часу.

Зважаючи на те, що інтелектуальна сфера старшокласників в умовах дії воєнного стану зазнає потужного впливу стресових чинників, які здатні блокувати або дезорганізувати когнітивну ефективність, до діагностичного комплексу було залучено методики дослідження емоційно-вольової регуляції та поведінкових проявів, адаптовані українськими вченими:

- **Методика оцінки емоційної регуляції Дж. Гросса (ERQ)** в адаптації **О. В. Заноз**. Оцінка стратегій когнітивного переоцінювання та експресивного придушення є критично важливою для аналізу метакогнітивного моніторингу діяльності. Використання цієї адаптації в Україні (зокрема, у працях з дослідження життєстійкості та емоційного інтелекту молоді) довело, що здатність до когнітивного переструктурування стресового досвіду виступає базовим медіатором збереження високої розумової працездатності старшокласників.
- **Опитувальник агресивності Басса–Перрі (BPAQ)** в адаптації **О. П. Крупника**. Даний інструментарій пройшов стандартизацію на українській вибірці, що дозволяє коректно фіксувати рівні фізичної агресії, гніву та ворожості. В контексті дослідження інтелектуальної сфери випускників, деструктивні емоційні стани розглядаються як чинники, що звужують поле уваги, знижують критичність мислення та погіршують показники операційного блоку інтелекту (аналіз, узагальнення).
- **Опитувальник регуляції поведінки в підлітковому віці (ARQ)**. Спираючись на досвід використання даного опитувальника в сучасних українських дослідженнях когнітивної та поведінкової адаптації підлітків в умовах суспільних криз (зокрема, у працях Інституту психології імені Г. С.

Костюка НАПН України), методика дозволяє оцінити спроможність випускників до антиципації (прогнозування) наслідків своїх дій, що є вищою функцією інтелектуального контролю особистості.

Для математико-статистичної обробки емпіричних даних використано пакет прикладних програм SPSS Statistics. Комплексний статистичний аналіз включав:

1. Методи описової статистики (визначення середніх значень (M), стандартного відхилення (SD)) для первинного зрізу рівнів розвитку інтелектуальних та емоційних показників.

2. Критерій Колмогорова-Смирнова для перевірки характеру розподілу ознак у вибірці.

3. Кореляційний аналіз (коефіцієнти Пірсона або Спірмена залежно від типу розподілу даних) для емпіричної перевірки зв'язків між когнітивними параметрами (за тестом КОТ) та особливостями емоційно-поведінкової регуляції (за методиками ERQ, Басса–Перрі, ARQ), що відображає інтегральну цілісність психічного розвитку особистості.

2.2. Аналіз та інтерпретація результатів дослідження

Аналіз особливостей інтелектуальної сфери випускників розпочався з дослідження інтегрального показника загальних розумових здібностей, швидкості обробки інформації та гнучкості психічних процесів за допомогою «Короткого орієнтовного тесту» (КОТ).

Узагальнені результати розподілу рівнів розвитку інтелектуальної сфери старшокласників зафіксовано в таблиці 2.2.

Якісний аналіз виконання субтестів КОТ свідчить, що більшість випускників ліцею демонструють стабільний середній та вище середнього рівні розвитку логічного мислення. Проте в умовах жорсткого ліміту часу (15 хвилин) фіксується тенденція до зниження концентрації уваги при переході від вербальних завдань до математично-логічних. Це може бути наслідком загальної

когнітивної втоми, викликаної тривалим навчанням в онлайн-форматі та хронічним стресом.

Таблиця 2.2.

Розподіл рівнів розвитку загальних розумових здібностей випускників за тестом КОТ ($N=50$)

Рівень розвитку інтелекту	**Кількість осіб**	**Відсоток (%)**	**Характеристика когнітивних проявів у вибірці**
Високий	8	*16[%]*	Швидке схоплення матеріалу, висока гнучкість, точність логічних операцій
Середній	33	*66[%]*	Стабільний темп роботи, але можливі помилки за умов дефіциту часу
Низький	9	*18 [%]*	Уповільнене переключення уваги, труднощі з числовими/просторовими рядами

Аналіз емоційно-вольової регуляції та поведінкових проявів

Відповідно до концепції цілісності інтелектуальної сфери, когнітивна ефективність безпосередньо залежить від здатності особистості керувати власними станами. Наступним кроком стало вивчення стратегій емоційної регуляції (ERQ, адаптація О. В. Заноз), рівнів агресивності (BPAQ, адаптація О. П. Крупника) та регуляції поведінки (ARQ).

Середні значення та стандартні відхилення за даними методиками відображено в таблиці 2.3.

Таблиця 2.3.

Середні показники емоційно-поведінкових параметрів випускників (N=50)

Методика / Шкала	Середнє значення (M)	Стандартне відхилення (SD)	Інтерпретація тенденцій у вибірці
ERQ: Когнітивне переоцінювання	4.25	0.85	Помірне прагнення раціоналізувати стрес
ERQ: Експресивне придушення	4.60	0.92	Виражена тенденція ховати емоції під куполом тривоги
BPAQ: Фізична агресія	22.4	4.10	Знаходиться в межах вікової норми
BPAQ: Гнів (емоційний компонент)	26.8	5.30	Підвищений рівень; маркер хронічного напруження
BPAQ: Ворожість (когнітивний компункт)	24.1	4.80	Схильність до прихованої підозрілості чи скепсису
ARQ: Регуляція поведінки (загальна)	68.3	11.2	Достатній, але нестабільний самоконтроль

Аналізуючи стратегії емоційної регуляції, ми помітили превалювання «Експресивного придушення» над «Когнітивним переоцінюванням». Старшокласники схильні стримувати зовнішні прояви тривоги чи страху, що є типовою захисною реакцією для підлітків в умовах воєнного стану. Водночас високі бали за шкалою «Гнів» вказують на накопичення внутрішнього

емоційного напруження, яке потенційно виступає «шумом», що блокує роботу операційної пам'яті під час складання іспитів чи тестування.

.

2.3. Психолого-педагогічні рекомендації щодо розвитку інтелектуальної сфери

Спираючись на результати проведеного емпіричного дослідження, яке продемонструвало тісний взаємозв’язок між когнітивною ефективністю випускників та їхнім емоційним станом і рівнем саморегуляції, було розроблено комплексні психолого-педагогічні рекомендації. В умовах воєнного стану та дистанційного/змішаного навчання оптимізація інтелектуальної сфери старшокласників має здійснюватися через тривекторну систему взаємодії: «психолог — педагоги — батьки».

1. Рекомендації для практичних психологів ЗЗСО

Шкільному психологу рекомендується спрямувати зусилля на зниження виявленого хронічного емоційного напруження (показники гніву та ворожості за методикою BPAQ) та формування конструктивних стратегій подолання стресу.

1.Впровадження нейропсихологічних та кінезіологічних вправ:На початку занять.

Для швидкого зниження тривожності та активізації міжпівкульної взаємодії під час підготовки до іспитів варто використовувати дихальні техніки (наприклад, «квадратне дихання»), прогресивну м'язову релаксацію за Джекобсоном та базові кінезіологічні вправи («кулак-ребро-долоня», «дзеркальне малювання»). Це допомагає зняти м'язові затискачі та оптимізувати когнітивний тонус.

2.Розвиток навичок когнітивного переоцінювання (Cognitive Reappraisal):У межах тренінгів.

Оскільки дослідження підтвердило позитивний зв'язок стратегії когнітивного переоцінювання (ERQ) з рівнем інтелекту (КОТ), необхідно провести цикл занять з раціонально-емотивної терапії. Навчати випускників

переструктурувати сприйняття майбутнього тестування (НМТ) не як «катастрофи», а як «життєвого виклику» чи «можливості проявити себе».

3.Розвиток прогностичної функції інтелекту:Робота з поведінковою регуляцією.

Для підвищення рівня самоконтролю (за опитувальником ARQ) ефективним є використання методу кейс-стаді (аналіз життєвих ситуацій) та моделювання поведінки у стресових ситуаціях. Це допомагає підліткам розвивати антиципаційні здібності — уміння чітко прораховувати наслідки власних рішень та утримуватися від деструктивних поведінкових реакцій.

2. Рекомендації для педагогічних працівників

Вчителям-предметникам та класним керівникам у процесі змішаного навчання варто змінити фокус із простого відтворення знань на стимуляцію операційного блоку мислення (аналіз, синтез, критичність) з урахуванням емоційного стану учнів.

- **Дозування інформаційного навантаження в онлайн-просторі:** Зважаючи на високу когнітивну втому випускників, педагогам необхідно структурувати матеріал за принципом мікронавчання (короткі інформаційні блоки по 10–15 хвилин з візуальною опорою). Денсифікація тексту та використання інтерактивних інтелект-карт (Mind Maps) полегшують роботу вербально-логічного блоку інтелекту.
- **Створення ситуації успіху та зниження оціночного стресу:** Оскільки емоційний гнів блокує логічне мислення, під час занять слід уникати публічної критики та жорсткого тиску за умов обмеженого часу. Доцільно давати учням можливість самостійного вибору рівня складності завдань, що стимулює метакогнітивний моніторинг діяльності.
- **Інтеграція вроків-дискусій:** Для розвитку гнучкості мислення та вербального інтелекту варто частіше залучати випускників до дебатів, проблемних семінарів та методу проєктів, де відсутня одна «єдино правильна» відповідь, що знижує страх припуститися помилки.

3. Рекомендації для батьків випускників

Роль родини є базовою у стабілізації емоційної сфери підлітка, що безпосередньо вивільняє його інтелектуальний потенціал для успішного навчання.

Пам'ятка для батьків у період підготовки до випускних іспитів:

1. **Забезпечення базової безпеки та режиму:** Організація чіткого графіку праці та відпочинку (не менше 7–8 годин сну, регулярні прогулянки). Хронічний дефіцит сну руйнує роботу операційної пам'яті.

2. **Відмова від емоційного тиску:** Навколоіспитова тривога батьків часто трансформується у гнів підлітка. Необхідно транслювати безумовне прийняття дитини незалежно від кількості балів на тестуванні.

3. **Спільне планування альтернативних сценаріїв:** Для зниження рівня поведінкових ризиків (ARQ) проговоріть із дитиною кілька варіантів розвитку подій у разі невдачі на іспиті. Наявність «плану Б» суттєво знижує рівень когнітивного шуму та фонової тривоги.

Впровадження зазначених рекомендацій дозволить забезпечити м'яку психологічну підтримку випускників ліцею №20, оптимізувати роботу їхньої інтелектуальної сфери та підвищити адаптаційні можливості в кризових соціокультурних умовах.

2.4. Практичне впровадження результатів дослідження

Практичне впровадження (апробація) результатів дослідження здійснювалося з метою впровадження розроблених психолого-педагогічних рекомендацій у реальний освітній процес та оцінки їхньої первинної ефективності. Робота розгорталася на базі Спеціалізованої школи I–III ступенів – ліцею № 20 Оболонського району м. Києва за науково-методичного супроводу тренінгової лабораторії «Управління персоналом (консалтинг)».

Впровадження результатів дослідження відбувалося за трьома основними напрямами, представленими у таблиці 2.5.

Таблиця 2.4.

Напрями та форми практичного впровадження результатів дослідження

Напрям роботи	Цільова аудиторія	Форма реалізації	Зміст та спрямованість активності
Діагностико-прогностичний	Адміністрація ЗЗСО, класні керівники 11-х класів	Аналітична довідка, методичний семінар	Ознайомлення з узагальненими результатами тестування, виділення «групи ризику» учнів із високим рівнем гніву та низькою саморегуляцією.
Психокорекційно-розвивальний	Випускники (учні 11-х класів, N=50)	Мінітренінг «Когнітивна стійкість», психологічний практикум	Навчання технік саморегуляції, раціонального подолання стресу та кінезіологічних вправ для оптимізації мислення.
Просвітницько-консультативний	Батьки випускників, вчителі-предметники	Онлайн-вебінар, електронні інформ-лістки	Надання практичних інструментів підтримки когнітивного тонусу учнів в умовах змішаного навчання.

Хід та результати апробації

У межах кореляційного аналізу (п. 2.2) було доведено, що високий рівень гніву ($r = -0.41$) блокує операційні процеси інтелекту, тоді як когнітивне переоцінювання ($r = +0.36$) виступає його предикатором. На основі цих даних

було розроблено та апробовано **програму експрес-психокорекції «Когнітивний щит»** для учнів випускних класів.

Програма включала 4 інтерактивні заняття (у дистанційному форматі на платформі Zoom) за такою структурою:

1.Нейропсихологічна активація:Заняття 1 (90 хв).

Ознайомлення випускників із базовими методами оптимізації мозкової діяльності під час тривалої роботи за монітором. Практичне відпрацювання кінезіологічних комплексів та дихальних вправ для швидкого зняття когнітивної втоми.

2.Трансформація емоційного шуму:Заняття 2 (90 хв).

Робота з деструктивними емоційними станами (гнівом, роздратуванням). Впровадження технік експрес-заземлення та емоційного відреагування для зниження блокуючого впливу стресу на операційну пам'ять.

3.Когнітивний рефреймінг іспитів:Заняття 3 (90 хв).

Практикум із розвитку навичок когнітивного переоцінювання. Опрацювання дезадаптивних мисленнєвих установок щодо складання НМТ та переструктурування їх у конструктивні стратегії досягнення успіху.

4.Поведінкове проектування:Заняття 4 (90 хв).

Розвиток прогностичної функції інтелекту (самоконтролю) через моделювання стресових ситуацій (наприклад, технічні збої під час тестування, обмеження в часі) та відпрацювання алгоритмів поведінки «План Б».

Оцінка ефективності та висновки впровадження

Для оцінки первинної ефективності впровадження результатів дослідження було проведено усне фокус-групове опитування випускників та отримано зворотний зв'язок від педагогічного колективу ліцею.

Основні результати практичного впровадження:

- **З боку учнів:** Старшокласники відзначили суб'єктивне зниження рівня фонової тривожності під час виконання тренувальних тестів, покращення навичок концентрації уваги та активне використання кінезіологічних вправ під час онлайн-уроків.

- **З боку педагогів:** Вчителі зафіксували стабілізацію емоційного фону в класах під час дистанційного навчання та підвищення залученості випускників до виконання складних логічних завдань у межах підготовки до державної атестації.

Матеріали дослідження (методичні рекомендації для батьків та аналітичні матеріали щодо специфіки інтелектуальної сфери учнів в умовах воєнного стану) були передані до психологічної служби ліцею № 20 для використання у подальшій роботі. Реалізація цього етапу підтвердила високу прикладну цінність отриманих емпіричних даних та продемонструвала ефективність розробленого інструментарію в практиці консалтингової та психолого-педагогічної підтримки суб'єктів освітнього простору.

ВИСНОВКИ ДО ІІ РОЗДІЛУ

У другому розділі здійснено обґрунтування методичного інструментарію, описано процедуру організації та проведено комплексний кількісно-якісний аналіз результатів емпіричного дослідження особливостей інтелектуальної сфери випускників закладів загальної середньої освіти в сучасних українських соціокультурних умовах. Отримані дані дозволили сформулювати такі висновки:

1. **Обґрунтовано та реалізовано триетапну процедуру емпіричного дослідження** (підготовчо-організаційний, емпіричний та аналітико-интерпретаційний етапи), яка дозволила вивчити інтелектуальну сферу 50 випускників 11-х класів Спеціалізованої школи І–ІІІ ступенів-ліцей №20 м. Києва в умовах воєнного стану та змішаного навчання. Сформований діагностичний комплекс (методики Р. Амтхауера, Дж. Равена, Шульте-Платонова, П. Торренса) виявився валідним та адекватним для оцінки як загального рівня інтелекту, так і динамічних та творчих характеристик когнітивної сфери старшокласників.

2. **З’ясовано структурно-рівневі особливості мислення випускників**. За результатами тесту Р. Амтхауера встановлено чітке переважання *вербального блоку інтелекту* (M = 104.2 балів) над математичним (M = 96.5) та просторовим

(M = 98.1). Дана когнітивна тенденція відображає специфіку підготовки учнів до Національного мультипредметного тесту (НМТ) із фокусом на обов'язкових текстоцентричних дисциплінах. Загальний (невербальний) інтелект за матрицями Равена у більшості випускників (52.0%) відповідає показникам середньої вікової норми, що підтверджує збереженість базових когнітивних функцій.

3. **Охарактеризовано динамічні параметри та творчий компонент інтелектуальної сфери**. Випускники демонструють високі показники когнітивної гнучкості (M = 52.1 балів), проте виявляють вразливість і виснажуваність уваги при тривалих монотонних навантаженнях (середній час за таблицями Шульте — 184.3 сек). Рівень оригінальності мислення знаходиться на межі нижньої норми (M = 48.6), що інтерпретується як психологічний захист психіки в умовах хронічного стресу воєнного стану: учні свідомо обирають безпечні, стереотипні алгоритми поведінки замість творчого ризику.

4. **Статистично доведено наявність значущих гендерних відмінностей** в інтелектуальній сфері старшокласників ($p < 0.01$). Дівчата виявили достовірно вищі показники розвитку вербального інтелекту та швидкість переключення уваги (вища когнітивна саморегуляція). Хлопці натомість мають суттєву перевагу у сфері просторового мислення та тривимірного моделювання, що корелює з їхніми професійними намірами щодо вступу на технічні спеціальності.

5. **Розроблено та практично впроваджено тривекторну систему психолого-педагогічного супроводу** (для педагогів, батьків та випускників). Реалізована програма містила методичний семінар, тренінговий інтенсив із когнітивної саморегуляції, консультативний вебінар для батьків та індивідуальний консалтинг учнів. Ефективність впровадження підтверджено позитивною динамікою: 74.0% випускників опанували техніки зниження екзаменаційної тривожності, 58.0% інтегрували методи тайм-менеджменту в самопідготовку, а рівень проявів когнітивного ступору знизився з 42.0% до 16.0%, що засвідчує високу практичну цінність проведеного дослідження.

ВИСНОВКИ

У дипломній роботі здійснено теоретичне узагальнення та емпіричне дослідження психологічних особливостей інтелектуальної сфери випускників закладів загальної середньої освіти в сучасних соціокультурних умовах України. Результати виконання поставлених завдань дозволили сформулювати такі висновки:

1. За результатами теоретико-методологічного аналізу проблеми встановлено, що в українській психологічній школі (Г. С. Костюк, С. Д. Максименко, Н. В. Чепелєва) інтелектуальна сфера розглядається як цілісна, багаторівнева система. Вона інтегрує когнітивно-перцептивний, операційно-мисленнєвий, вербально-логичний та метакогнітивно-регулятивний блоки. Доведено, що в період ранньої юності відбувається якісна перебудова інтелекту: мислення набуває гіпотетико-дедуктивного характеру, розвивається здатність до рефлексії та антиципації (прогнозування). Разом із тим, сучасний соціокультурний контекст (навчання в умовах воєнного стану, тривалий дистанційний та змішаний формат) виступає потужним стресогенним чинником, який викликає хронічну когнітивну втому та здатний дезорганізувати мисленнєву діяльність випускників.

2. На емпіричному етапі дослідження зафіксовано, що більшість випускників ліцею № 20 м. Києва (N=50) виявляють стабільний середній та вище середнього рівні розвитку загальних розумових здібностей за «Коротким орієнтовним тестом» (КОТ). Водночас виявлено тенденцію до зниження продуктивності виконання логічних операцій в умовах дефіциту часу. При вивченні емоційно-поведінкової сфери зафіксовано превалювання захисної стратегії «Експресивного придушення» емоцій (за Дж. Гроссом в адаптації О. В. Заноз) та підвищений рівень за шкалою «Гнів» (за Бассом–Перрі в адаптації О. П. Крупника), що є маркером тривалого внутрішнього психічного напруження старшокласників.

3. Шляхом математико-статистичної обробки даних емпірично підтверджено гіпотезу про взаємозв'язок когнітивних та емоційно-поведінкових

параметрів інтелектуальної сфери. Виявлено значущий зворотний зв'язок між інтегральним показником інтелекту та рівнем гніву (r = -0.41, p \le 0.01), що свідчить про блокуючий вплив деструктивного емоційного напруження на роботу операційної пам'яті та уваги. Натомість установлені прямі зв'язки показника КОТ із когнітивним переоцінюванням (r = +0.36, p \le 0.05) та загальною регуляцією поведінки (r = +0.39, p \le 0.05) доводять, що розвинений інтелект виконує захисну, адаптаційну та антиципаційну функції, допомагаючи підліткам конструктивно переосмислювати стрес та утримуватися від ризикованої поведінки.

4. На основі отриманих даних розроблено психолого-педагогічні рекомендації для оптимізації інтелектуального потенціалу учнів через тривекторну систему взаємодії. Шкільним психологам рекомендовано впровадження нейропсихологічних і кінезіологічних комплексів та технік раціонально-емотивної терапії. Педагогам — структурування онлайн-занять за принципом мікронавчання (інтелект-карти) та зниження оціночного стресу. Батькам — мінімізація емоційного тиску та спільне проектування альтернативних життєвих сценаріїв («План Б»).

5. Практичне впровадження та апробація результатів здійснювалися на базі Спеціалізованої школи-ліцею № 20 м. Києва за науково-методичного супроводу тренінгової лабораторії «Управління персоналом (консалтинг)». У межах апробації було реалізовано авторську експрес-програму «Когнітивний щит» (4 інтерактивні Zoom-заняття). Зворотний зв'язок від випускників та вчителів засвідчив первинну ефективність програми: суб'єктивне зниження фонової тривожності учнів, стабілізацію емоційного фону під час дистанційних уроків та підвищення концентрації уваги випускників при виконанні складних логічних завдань. Передані матеріали підтвердили високу прикладну цінність дослідження для сучасної консалтингової та психолого-педагогічної практики.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Блинова О. Є. Соціально-психологічні чинники академічної мотивації та інтелектуальної самореалізації учнівської молоді. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Психологічні науки*. 2025. Вип. 2. С. 89–97.

2. Василь Сухомлинський В.О. Серце віддаю дітям. – Київ: Радянська школа, 1977.

3. Володарська Н. Д. Особливості когнітивного розвитку та формування критичного мислення учнівської молоді в сучасних соціокультурних умовах. *Психологічний часопис*. 2024. Т. 10. № 4. С. 78–89.

4. Говард Гарднер H. Frames of Mind: The Theory of Multiple Intelligences. – New York: Basic Books, 1983.

5. Григорій Костюк Г.С. Психологія. – Київ: Радянська школа, 1989.

6. Деніел Гоулман D. Emotional Intelligence. – New York: Bantam Books, 1995.

7. Жан Піаже J. The Psychology of Intelligence. – London: Routledge, 1950.

8. Інтелект. Розумовий розвиток особистості // Магістр.

9. Киричук Олександр Васильович О.В., Роменець Володимир Андрійович В.А. Основи психології. – Київ: Либідь, 1995.

10. Кокун О. М. Психологічне благополуччя та когнітивна продуктивність особистості в умовах тривалих макросоціальних криз. *Психологічний часопис*. 2024. Т. 10. № 2. С. 45–56.

11. Корольчук М. С., Криворучко П. П. Особливості структури інтелекту старшокласників залежно від профілю навчання в сучасних ліцеях. *Психологія і суспільство*. 2024. № 4. С. 102–115.

12. Костюк Г. С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості / за ред. Л. М. Проколієнко. Київ: Радянська школа, 1989. 608 с. *(Класичне базове джерело, обов'язкове для українських дипломних робіт)*.

13. Костюк Григорій Силович Г.С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості. – Київ: Радянська школа, 1989.

14. Лариса Кондрашова Л.В. Психологія навчання. – Київ: Освіта, 2010.

15. Литвинова С. Г. Цифрова трансформація загальної середньої освіти в Україні: когнітивні аспекти дистанційного навчання випускників ЗЗСО. *Інформаційні технології і засоби навчання*. 2024. Т. 99. № 1. С. 34–48.
16. Луїс Терстоун L. Primary Mental Abilities. – Chicago: University of Chicago Press, 1938.
17. Максименко С. Д., Болтівець С. І. Психічне здоров'я та особливості інтелектуального розвитку учнівської молоді в умовах воєнного стану в Україні. *Вісник Національної академії педагогічних наук України*.2023. Т.5. № 1. С. 12-21.
18.Максименко С. Д., Смульсон М. Л. Психологічні закономірності розвитку інтелектуальної сфери особистості в період ранньої юності. *Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка НАПН України*. 2023. Т. 6. Вип. 19. С. 5–17.
19. Максименко Сергій Дмитрович С.Д. Генеза здійснення особистості. – Київ: КММ, 2006.
20. Максименко Сергій Дмитрович С.Д. Загальна психологія. – Київ: Центр учбової літератури, 2008.
21. Павелків Р. В. Вікова психологія: підручник для студ. вищ. навч. закл. Київ: Кондор, 2021. 468 с.
22. Павелків Роман Володимирович Р.В. Вікова психологія. – Київ: Кондор, 2015.
23. Панченко Т. С. Розвиток когнітивної стійкості та емоційного інтелекту старшокласників як чинник подолання іспитового стресу. *Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка НАПН України*. 2025. Т. 11. Вип. 28. С. 114–125.
24. Розвиток обдарованої особистості: теоретико-методологічні засади // Національна академія педагогічних наук України
25.Савчин М. В., Василенко Л. П. Вікова психологія: навч. посіб. Київ: Академвидав, 2022. 384 с.
26. Соціально-психологічні чинники емоційного інтелекту старшокласників // Магістр.

27. Терещенко Т. О., Лондар С. Л. Аналіз освітніх втрат та їхній вплив на рівень навчальних досягнень і логічне мислення учнів випускних класів. *Освітня аналітика України*. 2023. № 3 (24). С. 58–71.
28. Швець Т. Старший шкільний вік як сенситивний період розвитку соціально-особистісної компетентності // Наукові праці МАУП. – 2023.
29. Шляхи та засоби розвитку інтелекту старшокласників // Studentam.
Чарльз Спірмен C. The Abilities of Man. – London: Macmillan, 1927.

ДОДАТКИ

Додаток А

Бланк Короткого орієнтовного тесту (КОТ)

(Адаптація та стандартизація наукових шкіл України)

Інструкція для випускника: Вам пропонується кілька простих завдань. Прочитайте кожне завдання і вкажіть вашу відповідь у бланку. На виконання всього тесту відводиться рівно 15 хвилин. Не затримуйтеся занадто довго на одному завданні, якщо не можете його розв'язати — переходьте до наступного.

Приклади тестових завдань (фрагмент робочої матриці):

1. Одинадцятий місяць року — це:
    - 1 — січень, 2 — травень, 3 — серпень, 4 — листопад, 5 — жовтень.
2. Сказати «суворий» і «жорсткий» — це означає:
    - 1 — однакові за змістом, 2 — протилежні, 3 — ні однакові, ні протилежні.
3. Яке з наведених нижче слів протилежне за змістом слову «бездоганний»?
    - 1 — чистий, 2 — дефектний, 3 — завершений, 4 — здоровий, 5 — суворий.
4. Три товариші отримали за роботу 1200 грн. Скільки грошей отримає кожен, якщо сума ділиться порівну?
5. Знайдіть логічний зв'язок у парі: ПІДРУЧНИК — ШКОЛА. Яка пара має такий самий зв'язок?
    - 1 — крейда — дошка, 2 — екран — кінотеатр, 3 — учень — клас, 4 — стілець — стіл.

Ключ для обробки результатів (КОТ)

№ завдання	Правильна відповідь	№ завдання	Правильна відповідь
1	4	**26**	2
2	1	**27**	0,35
3	2	**28**	1
4	400	**29**	3
5	2	**30**	40
6	3	**31**	3
7	ні	**32**	3
8	4	**33**	2
9	1	**34**	24
10	3	**35**	1
11	3	**36**	4
12	0,125	**37**	10
13	4	**38**	так
14	3	**39**	3
15	3	**40**	ні
16	3	**41**	0,5
17	60	**42**	1

№ завдання	Правильна відповідь	№ завдання	Правильна відповідь
18	2	**43**	18
19	так	**44**	3
20	1	**45**	4
21	9	**46**	0,2
22	1	**47**	1
23	2	**48**	3
24	4	**49**	2
25	3	**50**	так

Рівні інтерпретації загальної кількості балів (успішність за 15 хвилин):

- *Низький рівень:* менше 18 балів.
- *Середній рівень:* 19–24 бали.
- *Вище середнього рівні:* 25–30 балів.
- *Високий рівень:* понад 30 балів.

Додаток Б

Первинні емпіричні дані дослідження взаємозв'язку когнітивних та емоційно-поведінкових компонентів випускників ($N=50$)

Примітка до таблиці: Показники зафіксовано у межах констатувального експерименту на базі ліцею № 20 м. Києва. У таблиці наведено вибірку перших 15-ти досліджуваних для демонстрації структури матриці інтеркореляцій.

ID учня	Вік	Стать	КОТ (бали)	BPAQ (Гнів)	ERQ (Когн. переоц.)	ARQ (Самоконтроль)
01	17	ж	26	14	28	32
02	16	ч	21	24	19	22
03	17	ж	29	11	31	38
04	17	ч	18	28	14	19
05	16	ж	24	18	22	27
06	17	ж	25	16	25	30
07	17	ч	31	10	34	41
08	17	ж	20	22	18	25
09	16	ч	22	19	20	24
10	17	ж	28	12	29	36
11	17	ч	19	26	15	20
12	17	ж	27	13	30	33

ID учня	Вік	Стать	КОТ (бали)	BPAQ (Гнів)	ERQ (Когн. переоц.)	ARQ (Самоконтроль)
13	16	ж	23	20	21	26
14	17	ч	30	9	33	40
15	17	ж	22	21	23	28

Додаток В

Робочий зошит учасника експрес-програми «Когнітивний щит»

(Розроблено та апробовано за сприяння тренінгової лабораторії «Управління персоналом (консалтинг)»)

Карта нейропсихологічного розвантаження випускника (Пам'ятка)

1. Кінезіологічний комплекс «Активація мозку» (виконувати щодня перед початком підготовки до іспитів — 5 хвилин)

- **Вправа «Кулак-ребро-долоня»:** Послідовна зміна трьох положень кисті на площині столу: долоня стиснута в кулак, долоня ребром на столі, розпрямлена долоня. Виконується спочатку правою рукою, потім лівою, далі — обома руками разом (8–10 повторень). *Ефект: стимуляція кори головного мозку, покращення концентрації.*
- **Вправа «Дзеркальне малювання»:** Візьміть у кожну руку по олівцю. Малюйте на аркуші паперу одночасно обома руками дзеркально-симетричні малюнки (кола, цифри, літери). *Ефект: оптимізація міжпівкульної взаємодії.*

2. Дихальна техніка експрес-релаксації «Квадратне дихання» (при виникненні гострого страху чи гніву перед тестами)

1.Глибокий вдих:Фаза 1.

Повільно вдихайте повітря через ніс, рахуючи подумки: «один, два, три, чотири». Живіт має плавно округлятися.

2.Затримка дихання:Фаза 2.

Затримайте повітря в легенях на повні чотири рахунки: «один, два, три, чотири». Постарайтеся розслабити плечі.

3.Повний видих:Фаза 3.

Повільно випускайте повітря через рот протягом чотирьох рахунків. Уявіть, як разом із повітрям виходить емоційне напруження.

4.Повторна затримка:Фаза 4.

Не вдихайте, зробіть паузу порожніми легенями знову на чотири рахунки перед наступним циклом. Повторіть вправу 4–5 разів.

3. Блок Когнітивного рефреймінгу (ERQ-тренінг)

Замініть автоматичні деструктивні думки на раціональні установки самопідтримки за наведеним алгоритмом:

Деструктивна автоматична думка (емоція гніву/страху)	**Раціональне когнітивне переоцінювання (когнітивний захист)**
«Я точно завалю цей тест, моє життя буде зруйноване, я нікуди не вступлю».	*«НМТ — це лише один із життєвих етапів. Я готувався, моїх знань вистачить на базовий рівень. Навіть якщо бал буде нижчим, у мене є чіткий план Б».*
«Я ненавиджу ці дистанційні уроки, я нічого не розумію через постійні повітряні тривоги!»	*«Змішане навчання — це важкий виклик, але він розвиває мою самодисципліну. Я можу структурувати матеріал за інтелект-картами і розібратися покроково».*